

CSOKONAI TOLLA NYOMÁBAN

(Átdolgozások a *Lilla*-kötet megalkotásakor)*Csokonai kötetet szerkeszt*

„Nem is voltak ezek az én verseim soha olyan tisztelettel írva, hogy belőlök egy és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön: egyszer edgyik darab készült, másszor másik, és nem azzal a renddel, a millyennel e' Könyvben látni” – Csokonai nyilatkozik így a *Lilla*-kötet¹ *Előbeszédében*,² megvilágítva, milyen feladat állt előtte, amikor megkomponálta művét: olyan költeményekből szerkesztette össze kötetét, amelyeket eredetileg nem versciklusba szánt.

Mik voltak e folyamat alkotói eljárásai, hogyan teremtett már meglévő, különálló költeményeiből egységet – szerkesztett kötetet – Csokonai? 1802–1803 táján, a ciklus összeállításakor már jelentős költői termést tudhatott maga mögött. Volt mit **újraolvasnia**, gondolkodva azon, mit illesszen be a majdani kötetbe (inventio). A versek **kiválasztása**kor (szelektálás) – ahogy arra Debreczeni Attila rávilágított³ – addigi életművének szinte összes korszakából választott műveket. Merített szerelmi költészetének első, 1792–1794 közötti korszakából, amikor is „a modern nyugati (elsősorban olasz és német) és hazai minták (főleg Kazinczy) nyomán érdeklődése az érzékeny dalköltészet felé”⁴ fordult. Választott olyan verseket is, amelyeket „a kollégiumból való távozta után és a komáromi ismeretség előtt”⁵ írt. Beemelt kötetébe olyan darabokat is, melyek keletkezése „a Vajda Juliannához fűződő kapcsolat időszakára esik.”⁶ A szerelmi remények összeomlása után írt művekből is berakott néhányat a kötetbe, és több vers a ciklus kialakításának idején született.

¹ *Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által*, Nagyvárad, 1805.

² Az *Előbeszéd* a verseskötet második kiadásában jelent meg, 1808-ban.

³ A *Lilla*-ciklus keletkezéséről és időbeli rétegeiről: CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla*, a szöveget gondozta, az idézeteket válogatta, a szövegmagyarázatokat, kérdéseket és kiegészítő jegyzeteket írta DEBRECZENI Attila, Bp., Ikon Kiadó, 1996 (Matúra Klasszikusok) (a továbbiakban: CSOKONAI, *Lilla*), 28–35.

⁴ *Uo.*, 28.

⁵ *Uo.*, 30.

⁶ *Uo.*, 29.

Az összeválogatott anyagot Csokonai **elrendezte** (dispositio): a kiválasztott verseket három könyvbe csoportosította, ezeken belül felállította a művek sorrendjét.⁷ A kiválasztás és az elrendezés folyamatáról egyaránt képet kaphatunk a *Lilla*-kötet fennmaradt két tervezete⁸ és kéziratos tartalomjegyzéke,⁹ no és persze a megjelent kötet alapján.¹⁰

A versek igen jelentős része eredetileg nem is Vajda Juliannához szólt, így nyilvánvalóan ezeket a műveket át kellett írnia a költőnek Lilla nevére. Ugyanakkor a névcserék, a kézenfekvő helyesírási és verstani korrekciók mellett – mint látni fogjuk – más jellegű változtatásokat is végrehajtott a költő a kötet összeállításakor. Az **átdolgozások** költészetelméleti hátterére Szauder József világít rá: „Az a költői gyakorlat, mely a reneszánsz poétika óta [...] alakult ki, és abban áll, hogy a klasszicista költő újra előveszi régen megírt versét továbbalakítani, tökéletesíteni, vagy – esetleg más személyhez is címezve – újabb ihletéhez idomítani akarván azt, nagy művészi erővel Csokonainál éled meg utoljára. [...] Ismeretes, hogy amit 1790 tájt írt meg első változatban, azt 1794-ig nem is egyszer módosította a végleges szövegig, a kész remekműig; az is tudott dolog, hogy első szerelméhez írt költeményeiből utóbb sokat az új szerelem, Lilla nevére írt át [...] Ez átírások, átcímzések, adaptációk és toldások mind az egyszer megragadott lírai tartalom kibontására, tökéletes kifejtésére irányultak.”¹¹

Kézenfekvőnek tűnhet, hogy egy verseskötet összeállításakor **új költemények** is születnek: például ha a szerkezet még hiányos, a készülő kötet üres szövegtereibe új műveket kell beleírnia a költőnek. Nos, a *Lilla*-kötet esetében csak a nyitóversről, a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* címűről tudjuk biztosan, hogy Csokonai eleve ide szánta – és ahogy a kutatók rámutattak, a kompozíció egyik legfontosabb szervezőeleme lett a költemény: többek közt ez a mű teszi lehetővé a versek összeolvasását történeté.¹² (1802–1803 táján, a *Lilla* összeállításával egy időben tizenegy olyan darab született a nyitóversen kívül, amely bekerült a kötetbe.¹³ Az *Éjnek Istenihez* és *A' bátortalan Szerelmes* eredetileg egy Eurydicé nevű hölgyhöz szólt.¹⁴ Az *Álomhoz*t kezdetben az *Ódák* című

⁷ Az elrendezés és a csoportosítás lehetséges elveiről lásd DEBRECZENI kísérőtanulmányát, *uo.*, 36–48; ZENTAI Mária, „Érzékeny dalok” vagy „poétai román?” (*Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója*), *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 1988, 91–108. További alapvető elemzések a *Lilla*-kötetről: HORVÁTH János, *Csokonai*, Bp., 1936, 44–51; SINKÓ Ervin, *Csokonai életműve*, Novi Sad, 1965, 141–177; BARÓTI Dezső, *Lilla, avagy egy poétai román* = B. D., *Árnyékban éles fény*, Bp., 1980, 193–264; ONDER Csaba, *A klasszika virágai (anthologia – praetexta – narrativa)*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003, 199–206.

⁸ MTAK, K 679/II. 25a és K 3/11.

⁹ MTAK, K 679/II. 24ab.

¹⁰ DEBRECZENI Attila eredményei: CSOKONAI, *Lilla*, i. m., 31–33.

¹¹ SZAUDER József, *Az iskolás klasszicizmus* = Sz. J., *Az éj és a csillagok: Tanulmányok Csokonairól*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 53. A Csokonai-féle átdolgozások poétikai hátteréről legutóbb DEBRECZENI Attila írt: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei*, I, *Költemények*, Bp., Osiris Kiadó, 2003 (a továbbiakban: CSOKONAI 2003), 5–6.

¹² BARÓTI, i. m., 217–218; ZENTAI, i. m., 95–96.

¹³ Vö. DEBRECZENI Attila összefoglaló táblázatával: CSOKONAI, *Lilla*, i. m., 35.

¹⁴ Nagy Gábor feljegyzése alapján: *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta VARGHA Balázs, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960, 387.

kötetbe szánta Csokonai.¹⁵ *A' Boldogság*, a *Thales*, *A' keserű Édesség*, *A' Tavasz* és *Az Eltávozás* mind-mind anakreóni dal – a *Lilla*-kötetel egy időben formálódó másik Csokonai-könyvecskéből, az *Anakreoni dalokból*. August Gottfried Bürger két művének átültetése, a *Lilla' búcsúzálogjai* és *Az utolsó Szerentsétlenség* először Rózsi nevét tartalmazta,¹⁶ igaz, utóbbi esetében mégis valószínűsíthető, hogy a szöveget a *Lilla*-kötethez írta Csokonai.¹⁷ A *Megkövetésről* is valószínűsíthető ugyanez, legalábbis ennek ellentmondó adatot nem ismerek.)

Nyilvánvaló: a vázolt szerkesztői-alkotói eljárások nem választhatók szét mereven egymástól, egyrészt egymásra épülnek, másrészt összefüggenek.

Kompozíciós elvek felderítése

A *Lilla* kompozíciós elveiről véleményem szerint úgy kaphatunk teljes képet, ha a vázolt szerkesztői-alkotói eljárások mindegyikét szem előtt tartjuk. A kutatók elsősorban az elrendezést és az új vers, a *Gróf Erdődyné Ő Nagyságához* jelentőségét vizsgálták elmélyülten (az ezek alapján kimutatott kompozíciós elvek: történet;¹⁸ variáció;¹⁹ párhuzamok költői képek, helyzetek, témák alapján;²⁰ hármasság²¹). A szelektálás lépéseit és eredményét is ismerjük, ugyanakkor a szelektálás szempontjait tudtommal senki sem próbálta feltárni. Ehhez Csokonai szerelmi költészetének átfogó vizsgálatára volna szükség: össze kellene vetni a kötetbe beillesztett és a kötetből kimaradt költeményeket, arra összpontosítva, mi mindent (témákat, költői helyzeteket és képeket; formai elemeket) hagyott ki a költő a *Lillából* és vajon miért, mi „illet” a kötetbe és mi nem. Ehhez már Horváth Jánosnál találhatunk érdekes szempontokat, iránymutatást.²²

Az átdolgozásokat is több kutatónk tárgyalta, fontos alkotói szempontokat kimutatva (főleg a *Lilla* nevére való átirást emelték ki, illetve – például *A' Békekötésre* esetében – az 1802–1803 tájára aktualitásukat veszítő részek lenyesegetésére hívták fel a figyelmet). A kritikai kiadás Szilágyi Ferenc-féle jegyzetei közt is találunk fontos eredményeket, Debreczeni Attila pedig már *Korrekció és átdolgozás*, illetve *Csokonai, az átdolgozások*

¹⁵ Vö. Szilágyi Ferencnek a vers keletkezéséről szóló jegyzeteivel: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei* (a továbbiakban: CSVMÖM), *Költemények*, 5, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 2002, 348–349.

¹⁶ A *Lilla' búcsúzálogjai* tisztázata a *Rózsi' Búcsúzálogjai* címet viseli, *Az utolsó Szerentsétlenség* kéziratán (MTAK, K 672/II. 33a, 34a–35a) *Rózsi* nevét mindenütt utólag javította *Lillára* a költő.

¹⁷ Egyetértek SZILÁGYI Ferencel, aki ezt írja: „a költemény fordítás, s elsősorban azért született meg, mert az eltervezett »poétai román«-hoz szükséges volt még egy nagy búcsúvers” (CSVMÖM, *Költemények*, 5, i. m., 848).

¹⁸ SINKÓ, i. m., 160; BARÓTI, i. m., 197–198; CSOKONAI, *Lilla*, i. m., 37–38.

¹⁹ SINKÓ, i. m., 148 (formai variáció); ZENTAI, i. m., 96–97, 99, 101–102 (tematikus variáció); CSOKONAI, *Lilla*, i. m., 36–37 (formai), 37 (tematikus).

²⁰ ZENTAI, i. m., 97–99, 105.

²¹ DEBRECZENI Attila meglátásai: CSOKONAI, *Lilla*, i. m., 38–44.

²² HORVÁTH, i. m., 44, 48. Tanulságos például Horváth feltételes módú megállapítása a *Fillishez* című versről.

költője címmel írt alfejezeteket abban az előszavában, amelyet Csokonai műveinek legújabb kiadása elé illesztett. Három konkrét csapásirányt jelölt meg, összegezve Csokonainak a *Lilla* összeállításakor végzett átdolgozási munkálatait: „A *Lilla*-kötet egyes darabjainál a terjedelmi, továbbá a verselésbeli módosulások mellett a legszembetűnőbb a nevek csereberéje.”²³

Ugyanakkor az átdolgozásokat szemügyre véve azt találtam, hogy más jellegű változtatásokat is végzett a költő a *Lilla* összeállításakor. Készülő kismonográfiámban többek között Csokonainak a *Lilla*-kötet megformálásakor végrehajtott átdolgozásait – a szerkesztői-alkotói eljárások egyikét – tanulmányozom, a kutatók eddigi vizsgálatainál részletesebben.

Szöveggenetikai megközelítés

A költemények alakulástörténetére összpontosítok tehát – és ehhez a szöveggenetika (*critique génétique*) szöveg szemléletére támaszkodom. Ez a kritikai irányzat a filológiához képest a szöveg új megközelítését adja.

A filológus egy hibáktól megtisztított szöveg – a főszöveg – kialakítására törekszik. Ehhez a fennmaradt szövegváltozatokból kiválaszt egyet (alapszöveg) – többnyire a szerző által utoljára jóváhagyottat –, amit különböző irányelvek alapján kijavít (például a nyilvánvaló tollhibákat, szedési hibákat emendálja; a cenzúrázott szöveget kiegészíti). A filológus tehát kiemeli egy változatot a meglévők közül, s a többi ennek alárendeli. Munkájának reprezentatív eredménye egy-egy alkotó műveinek kritikai kiadása, benne a művek főszövegével és a hozzájuk tartozó jegyzetekkel. A filológus a jegyzetek között ad számat a többi változatról, ott jelöli eltéréseiket a főszöveghez képest. A kutatók és mindazok, akik az adott alkotó műveit a későbbiekben sajtó alá rendezik, kútfőként támaszkodhatnak a kritikai kiadásra.²⁴

A szöveggenetikus célkitűzése más. Arra összpontosít, mit tudhatunk meg a műről annak formálódását nyomon követve. Tehát nem egy szöveg, hanem egy folyamat rekonstruálására törekszik – s ha ez sikerült, értelmezi a folyamatot, következtetéseket von le.²⁵ Nyilvánvaló: a formálódási folyamat megfigyeléséhez a szöveg fennmaradt változatait egyenrangúnak kell tekintenie.

A szöveggenetikus összegyűjti a változatokat, megkísérli időrendbe állítani őket, majd egy sajátos jelrendszerrel átíratokat készít róluk, melyek olvashatóvá teszik egy-egy kézirat anyagát, a rajta lévő szerzői beavatkozásokkal együtt. A szöveggenetikus ezeket

²³ CSOKONAI 2003, i. m., 7.

²⁴ VÖ. STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987; *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*, összeállította PÉTER László = *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas Könyvkiadó, 1996, 74–91.

²⁵ TÓTH Réka, *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata: Előkészület Pilinszky János regényének genetikus megközelítésére*, kandidátusi értekezés, Bp., 1997, 2–35. Ezúton is köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

az átiratokat összevetve interpretálja a mű alakulási folyamatát. Olyan átirási módszer is létezik, amely egyetlen szövegben teszi olvashatóvá az összes szövegváltozatot,²⁶ ez megkönnyítheti az összevetést.

A Csokonai-féle átdolgozásokat tehát a genetikus kritika tanulságait felhasználva vizsgálom. Ugyanakkor nem szöveggenetikusi munkát végzek. A szövegek alakulástörténetéből indulok ki, de nem genetikus kiadást adok olvasóim kezébe. A genetikus kritika szöveg szemlélete az, amit szem előtt tartok. Így például egy-egy mű változatainak sorát nem fejlődési útnak tekintem, hanem alakulásnak – valamilyen iránnyal. Arra keresek válaszokat, milyen hívások vezethették Csokonai tollát, amikor költeményeit átdolgozta alkotói pályájának különböző pontjain, illetve – szűkítve a kört – a *Lilla*-kötet összeállításakor.

A szöveggenetika interpretációs módszere sokrétű, egy-egy változtatás felé több irányból próbál közelíteni. Ezzel összhangban magam is több módszert alkalmaztam egy-egy változtatás okának feltárására. Az ember számos indítékra gyanakodhat egy szöveg-módosítás szemrevételezésekor. Például egy szócsere mögött állhat verstani, nyelvhelyességi, stiláris indíttatás, de akár lélektani ok is, netán a szerző világképének változása. Ezekhez egy verseskötet összeállításakor még a kompozíció kialakítása érdekében végrehajtott szövegmódosítások is hozzáveendők. Az elemzéskor tehát több irányból, több tudományterület módszereivel közelítettem egy-egy változtatáshoz – kulcsokat próbáltam egy zárba.

Az alábbiakban néhány eredményt szeretnék bemutatni, korábbi írásomhoz kapcsolódva.²⁷ A *Lilla*-kötet 32. darabját, *A' versengő Érzékenységek* című költeményt vetem össze korábbi változatával, *Az elragadtatott [Érzékenységek]*-kel. Fő kérdéseim: milyen eltérések mutatkoznak a két változat között; mik lehettek egy-egy változtatás okai; voltak-e tendenciák, azaz olyan irányú változtatások, melyek más költemények átalakításakor is érvényesültek; voltak-e olyan szövegmódosítások, melyek a ciklusépítést, a kompozíció (ki)alakítását szolgálták. (Nem érintek minden változtatást: csak azokat tárgyalom, amelyeket értelmezni tudtam.)

Az elragadtatott [Érzékenységek]

Csokonai még diákként, 1793-ban vagy nem sokkal azelőtt írta e költeményét, amikor Kazinczy Ferenc biztatására a szerelmi tematika felé fordult. A mű a költő életében nem jelent meg. A szöveg az 1793-as verstisztázati füzetben maradt ránk,²⁸ sérülten: a kézirat első lapjának jobb szélét valaki letépte, így a mű első 35 sora hiányos. (A hiányokat a kritikai kiadásban Szilágyi Ferenc *A' versengő Érzékenységek* alapján pótolta.) A kéz-

²⁶ Ilyen átiratban elolvashatjuk például Csokonai egyik levelét is: DEBRECZENI Attila, *Kísérlet egy Csokonai-szöveg genetikus kiadására*, ItK, 1994, 77–87.

²⁷ ALT Krisztián, *A vidám természetű poéta és Az én Poézisom természete (Két Csokonai-vers összevetése)*, ItK, 1999, 606–611.

²⁸ MTAK, K 677, 61a–64b.

iraton találunk néhány apróbb szövegmódosítást, például a lejegyzést követően – nem tudni, mikor – Laura nevééről Róziéra írta át a verset Csokonai.

A költemény műfaja: verses vetélkedés. A vetélkedések (certamen) két vagy több személy, illetve megszemélyesített élőlény, tárgy, fogalom vitáját mutatják be arról, melyikük a legjobb, legszebb, leghasznosabb stb. Gyakran színpadra szánt művek voltak. A megszólalók (például a Test és a Lélek;²⁹ a Tél és a Nyár; a Rózsa és a Viola; a diák és a paraszt;³⁰ különböző mesterségek,³¹ ételek) leginkább kétféle érvtípust alkalmaznak: az adott mű témájától, hangvételétől függően elmarasztalják, letromfolják, netán keményen ócsárolják a másikat, utalva annak hibáira, illetve földicsérik önmagukat, kiemelve saját erőnyeiket, érdemeiket. Bizonyítások és cáfolások váltják egymást. A vetélkedések további fontos (de olykor elmaradó) szövegrésze az ítélet: egy arra hivatott fél eldönti a vitát. Janus Pannonius például *A hónapok vetélkedését* verselte meg V. László tiszteletére, és a műben ki mást hozhatott volna ki győztesként Phoebus, mint Februárt – a magyar király tudniillik 1444 februárjában született. *A Bor és Viz, a Fellebbező méltóságaért és annak ell. nyereségeért, Egymás között Pántolódnak* című költeményben³² tulajdonképp a vigasság és a mértékletesség képviselői kelnek birokra egymással (a mű a Walter Map nevéhez fűzött középkori goliárd-dialógus magyar átdolgozása³³). A *Byrák* a bornak ítéli az aranykoronát... A szerkezeti elemekről szólva még azt emelném ki, hogy a vetélkedések gyakran végződnek valamilyen erkölcsi tanulság megfogalmazásával.

Csokonai versében az emberi érzékelési módok – a *Szaglás*, a *Látás*, a *Hallás*, a *Tá-pintás* és az *Ízlelés* – vívnak szócsatát. A kérdés: közülük „melyik az, ki tégedet [ti. Laurát] / Meg érezvén fel ébredett, / 's Nékik [ti. önmagának és a többi érzékelési módnak] ennyi jót hoz[a].”³⁴ Különös módon itt nincs győztese a versengésnek. A mű végén – ahol a műfaj szabályai szerint az ítélet áll – a lélek (*Lelkem*) nem hirdet eredményt, inkább békét próbál teremteni az érzékelési módok között, s a hölgy imádására, a benne való közös, éteri gyönyörködésre ösztönzi őket, illetve a hűségben kiteljesedő és értelmet nyerő szerelmet idealizálja, amolyan erkölcsi útmutatás gyanánt.

A mű ugyanakkor rafinált: más olvasati síkokat is kínál. Egyrészt mindegyik érzékelési mód rendre előszámolja a hölgy szépségének azon összetevőit, melyeket érzékelni és

²⁹ Középkori téma, melyben az ember halálos ágyán Test és Lélek egymást vádolja a világi hívságok egykori kívánsásával – így a leendő pokolbeli szenvedések okozásával. Egyik magyar változata a Nádor-kódexben maradt fenn. Erről és a vallásos témájú vetélkedésekről: *Régi magyar drámai emlékek*, I, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta KARDOS Tibor, DÖMÖTÖR Tekla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960, 126–131; a Nádor-kódexben olvasható vetélkedés szövege: *uo.*, 425–430.

³⁰ Erről és egyéb 17. századi vetélkedésekről: *uo.*, 229–231.

³¹ A műfaj kései magyar hajtása Lötsei Sámuel meglehetősen termetes vetélkedése, a *Király-választás*, melyben 125 mesterség képviselője közül kerül ki uralkodóként – a fiziokrata gazdaságtannal összhangban – az arra legérdemesebb, a *Szántó-vető*. LÖTSEI Sámuel, *Király-választás, mely történt a kézművesek, mesteremberek és professionisták diétai országgyűlésén*, Kolozsvár, 1830.

³² Közlése: BADICS Ferenc, *XVII. századi vers a bor és víz vetélkedéséről*, ItK, 1929, 88–95.

³³ WALDAPFEL József, *A bor és a víz pántolódája és rokonai*, ItK, 1929, 464–466.

³⁴ Mint ahogy arra korábban utaltam, a szögletes zárójelbe rakott betűket *A' versengő Érzékenységek* alapján pótolta Szilágyi Ferenc. Módszerét követem.

továbbítani tud. A vers tehát vetélkedésnek „álcázva” számba veszi az óhajtott kedves kellemeit – azaz szépségdicsérő költemény is egyben. Másrészt férfi és nő meghitt közlekedésének állomásait mutatja be – vagyis a felszólalások sorrendje nem esetleges. A leg-egységesebb ebből a szempontból talán a *Hallás*, a *Tapintás* és az *Ízlés* egymásutánja: férfi és nő szerelmet vallanak, átölelik egymást, majd csókolóznak. Az érzékelési módok felszólalásai tehát nem cserélhetők fel.

A' versengő Érzékenységek

A vetélkedést Csokonai a jelek szerint 1803-ban dolgozta át Lilla nevére, kimondottan a leendő kötethez, legalábbis a kötet már említett két tervezetén még Laura nevével áll a mű kezdősora.³⁵ Ugyanakkor már most le kell szögezni: nem állíthatjuk, hogy csak ez a két szövegváltozata (tehát az 1793-as és a valamikor 1803-ra datálható) létezett a költeménynek, elvégre tíz év alatt sok minden történhet egy szöveggel. Lehetséges, hogy az 1793-as és az 1803-as szöveg között volt egyéb, köztes változata is a költeménynek. Azaz: a névcseréről biztonsággal állítható, hogy valóban a kötet kialakításakor történt, de a többi változtatás datálásakor már óvatosabbnak kell lennünk. Erről még lesz szó bővebben.

Egyébként a vers megfelelő helyét a kötetben Csokonai gondosan kereste: az első tervezeten még a 14-es sorszámot adta neki, a második tervezeten pedig két helyen is feltüntette. Végül e két hely közül az utóbbi mellett döntött: *A' Szamócza* mögött jelent meg a szöveg, a *Második Könyv* 13. darabjaként. Az elrendezés szempontját jól mutatja *A' Szamócza* eleje:

Illatja Rozmarinnak,
Mézíze a' Fügének,
És a' Rukercz' pirossa
Szájunknak és szemünknek,
'S orrunknak is mi kellő?

Hát még ha eggyesülnek
E' kedves érzések? –

Itt is az érzékszervek és a rájuk ható ingerek állnak a középpontban. A „kedves érzések”-et pedig a szamóca egyesíti magában (tehát itt is hangsúlyos az ingertípusok, ezáltal az érzékelési módok együttes érvényesülése) – erre a felismerésre épül a vers csattanója:

³⁵ Vö. SZILÁGYI Ferenc jegyzeteivel: CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei, Költemények*, 2, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 564.

Sőt csak beszélni tudnál,
És csókot adni; mindjárt
Hasonlatos lehetnél
A 'LILLA' ajjakához.

Csokonai tehát szem előtt tartotta a két költemény közti tematikus-intratextuális kapcsolatot, amikor egymás mellé helyezte őket a kötetben.

A' versengő *Érzékenységek* a *Második Könyv* darabjaként a beteljesült szerelem, a boldogság, illetve a „mulandósággal szembeállított szépség dicséreté”-nek, „megörökítésé”-nek³⁶ művei közé tartozik.

Az elragadtatott [érzékenységek] és A' versengő Érzékenységek összevetése

A címet Csokonai már korábban módosította, legalábbis a költő 1795-ös címlistájában, az *Első katalógus*ban már az új cím olvasható. A korábbi címben lévő *elragadtatott* jelző jelentése a versből kikövetkeztethető, a *Látás* utolsó szavai ugyanis a következők:

Rózsát mosolygó ajaka,
Hószín mellye márvány nyaka,
Ah, miként el ragadtak!

Lilla kellemei gyönyörködtetik,³⁷ elbűvölik, megigézik a *Látást*. Az *elragadtatott* tehát (ál)műveltet³⁸ igéből képzett befejezett melléknévi igenév, jelentése 'gyönyörködtetett', 'elbűvölt', 'megigézett'. Így a jelző szófaji jegyei miatt a korábbi cím az érzékelési módok szenvedő, befogadó szerepét juttatta érvényre. Az új címben már folyamatos melléknévi igenevet találunk: *versengő*. Ezzel egyrészt az érzékelési módok cselekvő szerepet öltenek magukra, másrészt az új szó megjelöli a műfajt is, ezáltal feszültséget teremt: az olvasó a vetélkedések verbális megmérettetésére számít általa.

A hölgynevek és a cím viszonylag jól datálható megváltoztatása után végre essen szó azokról a szöveghelyekről, melyek esetében az átdolgozás időponthoz kötése nehezebb. Mint látni fogjuk, a hölgynevek és a cím különbözősége mellett tömérdek más eltérés is megfigyelhető a vetélkedés két fennmaradt szövegváltozata között – és ezeknek az eltéréseknek a datálhatósága már sokkal bizonytalanabb. Nem állíthatjuk ugyanis, hogy a két

³⁶ Vö. ZENTAI, i. m., 105.

³⁷ A *ragad* ige *el-* igekötős alakjának egyik jelentése: 'lelkileg megkap, gyönyörködtet'; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* az 1400-as évekből adatolja: főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai Kiadó, III, 1976, 332, *ragad* szócikk, 5. jelentés. Tanulságos még a Czuczor–Fogarasi-szótár *elragadtatás* szócikke: „Vegyes érzés, midőn rendkívüli hatás, érzéki vagy szellemi élvezet által szívünk és lelkünk mintegy túlvilágba emelkedik, s az alvilágiakat mintegy feledve egyedül élvezetének öntudatában él.” *A magyar nyelv szótára*, készítettek CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, II, Pest, 1864, 260.

³⁸ Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III, i. m., 334, *ragadtatja magát* szócikk.

fennmaradt változat, tehát 1793 és 1803 között nem született egyéb, azóta megsemmisült, esetleg jelenleg is lappangó, a két fennmaradt változathoz képest egy köztes szövegállapotot őrző változata a műnek. Ez azért fontos, mert célkitűzésem elsősorban az, hogy azokat a változtatásokat mutassam ki, melyeket a *Lilla*-kötet összeállításakor hajthatott végre Csokonai. Összefoglalva: bár egyértelmű, hogy Csokonai a *Lilla*-kötet összeállításakor a névcseré mellett végzett egyéb változtatásokat is a vetélkedés szövegén, de hogy pontosan melyik költői kép, verssor vagy strófa kapta meg végleges formáját ekkor – azaz a kötet összeállításakor –, az kérdéses. Nem tudható biztosan, hogy melyik szöveghely mikor nyerte el végleges alakját – a kötet összeállításakor vagy már korábban, a kötet koncepciójától teljesen függetlenül, egy 1793-nál későbbi, 1803-nál korábbi, ma nem ismert változatban. Így nem csupán az a cél, hogy megállapítsuk, a költeménynek melyik szöveghelye változott meg és miért, hanem azt is vizsgálunk kell, vajon melyik szöveghelyet dolgozhatta át Csokonai a *Lilla*-kötet kialakításakor, kimondottan a kötet kompozícióját, szövegvilágát szem előtt tartva.

Az alábbiakban összevetem a két fennmaradt szövegváltozatot, és megpróbálok elkülöníteni, kimutatni néhányat a *Lilla*-kötet összeállításának idején végrehajtott változtatások közül.

A bevezető, a vers témáját megjelölő három versszakos propozíció korábban így kezdődött:

Laura! kellemességidne[k]
 És mosolygó Szépségidne[k]
 Fűszerszámos balzs[ma]
 Érzésimet meg szédíté,
 Meg bájoló, részegité,
 's Egy perre borsol[ta ma.]

A' versengő Érzékenységek eleje:

LILLA! kellemességednek
 És mosolygó szépségednek
 Intémbresztő balzsama...

Az *Intémbresztő* vélhetően nyomdahiba (a továbbiakban javítva idézem), így nem tárgyasszóösszetétellel, hanem tárgyasszószervezéssel van dolgunk: Lilla szépségének érzőint, érzőideget³⁹ émbresztő balzsamáról van itt szó. Ez az „émbresztő hatás” a korábbi szövegben csak két helyen jelenik meg (kiemelések tőlem): a második versszak már idézett téma megjelölő kérdésében („melyik az, ki tégedet / Meg érezvén *fel ébredett*, / 's Nékik ennyi jót hoz[a]”) és a *Hallás* harmadik sorában („Hát mikor mély sóhajta, / 's Bádgyadt hangon tett szólása / *Ébredt* fülembe hatott?”). Az új változatban viszont eze-

³⁹ Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II, Bp., 1970, 208, in szócikk.

ken kívül más helyeken is: a már idézett nyitó sorokban, a *Szaglás* felszólalásának utolsó előtti sorában („*Inatok' felébredtettem / Édes csiklándozattal!*”)⁴⁰ és a mű legvégén, záró költői képként („*Jer, LILLA! jer; érzésemet / Mind ébresztd fel, és engemet / Ne hagyjál veszteglenem!*”). Az ébresztés, illetve ébredés motívumként ismétlődik az új változatban, végigvonul rajta, ráadásul a nyitó és a záró költői kép is ez – ezt a keretet később próbálom értelmezni. (Már most jelzem: az ébredést, ébresztést, ahogy majd látni fogjuk, vélhetően a *Lilla*-kötet összeállítása idején tette Csokonai a vetélkedés vezérmotívumává, tehát ezek a változtatások 1803-ra tehetők.)

Az első versszak utolsó sorában lévő *perre borsol[ta ma]* szókapcsolat új formája *perre indította ma* lett. A feltételezhető ok megállapításához meg kell néznünk, hogy a strófa utolsó sora milyen kapcsolatban van a hívórímet tartalmazó harmadik sorral a két változatban:

[...]
Fűszerszámos balzs[ma]

[...]
's Egy perre borsol[ta ma.]

(*Az elragadtatott [érzékenységek]*)

[...]
Int ébresztő balzsama

[...]
'S perre indította ma.

(*A' versengő Érzékenységek*)

Az első változatban a *balzs[ma]* szóra rímelt a *borsol[ta ma]* (lehet, hogy a rímelő szótagok mások voltak, mint a kiegészítések, de a két sor bizonyára rímelt). Ugyanakkor a *borsol[ta]* eleje alliterál a *balzsammal*. Tehát két akusztikus összecsengés figyelhető meg a sorok között. *A' versengő Érzékenységek*ben is van hasonló jelenség: az *Int ébresztő* cseng össze az *indította* elejével, tehát az átdolgozáskor még ennek a verszenei elemnek a megtartására is ügyelt a költő. Fontos, hogy a módosítást valószínűleg a *Fűszerszámos balzs[ma]* → *Int ébresztő balzsama* csere váltotta ki, amit előbb már érintettem. Ez a változtatás pedig jó példa arra, hogy Csokonai egy fontosnak ítélt szöveg hely megváltoztatásakor a közvetlen szövegkörnyezetre is ügyelt, azaz egy beavatkozás más módosításokat is kiválthatott.

Az első két strófa határán további apró változtatást hajtott végre Csokonai: a korábbi változat második strófájának első sorában a *perlés* szó állt – ezt *csatára* cserélte a szóismétlés elkerülése érdekében, az előző szakasz utolsó sorában ugyanis már szerepelt az azonos tövű szó: a *perre*.

A kedves *új pillantása* a *Látás* harmadik strófájában *szűz pillantássá* változott. Utóbbi jelző többértelmű: egyrészt jelenti az első pillantást, másrészt jelent ártatlan gesztust, harmadrészt utal a kedves tiszta, romlatlan, szűzies mivoltára. Csokonai egyetlen apró szócska kicserélésével összetettebb költői képet teremtett (hogy mikor, az kérdéses).

A költői kifejezésmód eltolódását mutatja a *Tapintás* harmadik strófájának első fele:

⁴⁰ Ugyanezek a sorok *Az elragadtatott [érzékenységek]*-ben nem maradtak fenn teljes épségben: „.....lettem. / [Éd]es tsiklándozattal.” Mindenesetre a töredékes *lettem* nem az *ébredtettem*re utal.

Mellyét Érosznak melege

Olvasztván, gyengén pihege

Két kerek dombja alatt.

(*Az elragadtatott [érzékenységek]*)

Mellyét Ámornak melege

Olvasztván, gyengén pihege

Bíbor fátyolja alatt.

(*A' versengő Érzékenységek*)

A *Két kerek dombja alatt* és a *Bíbor fátyolja alatt* egyaránt a kedves szerelemtől fűtött szívére utal. De az első változat nyílt erotikáját (ne felejtjük el, hogy ezeket a szavakat a *Tapintás* mondja) sejtető, finom utalással váltotta fel Csokonai. Feltűnő továbbá, hogy az *Ámornak* hangsor magánhangzói egyeznek az *Olvasztván* és a *fátyolja* magánhangzóival, ráadásul utóbbi szóban még a magánhangzók sorrendje is ugyanaz, mint az *Ámornak* szóban – úgy vélem, az *Éroszt* a sorok közti belső összecsengés kedvéért változtathatta meg a költő. Ugyanakkor az sem elképzelhetetlen, hogy a strófa módosításait valójában a változatosabb hangzás érdekében hajtotta végre a költő. A *Tapintás* harmadik szakaszának első kidolgozásában ugyanis 17 e és 8 é hang szerepelt, az átdolgozott szövegben kevesebb: 15 e és 6 é. (Az átalakítás datálása kérdéses.)

Az *Ízlés* negyedik szakaszában a *Melly ambróziát folytatok* változott *Minő nektárt csorgattatokra*. Az első kidolgozásban a *folytatok* helyett a megfelelő szó a műveltető értelmű *folyattatok* lett volna – ezt minden bizonnyal Csokonai is érezte, hiszen az átdolgozáskor már műveltető igét használt (*csorgattatok*). Ez a változtatás tehát javításnak tűnik. Így viszont – a szótagszám megtartását szem előtt tartva – az *ambróziát* szót *nektárt* alakra kellett cserélnie, hogy a hosszabb igealak elférjen a sorban. (Az átalakítás datálása kérdéses.)

Most két olyan módosítást érintenek, melyek háttérben mondattani okokat sejtnek. A *Látás* így szónokol szövegblokkjának harmadik versszakában, *Az elragadtatott [érzékenységek]*-ben:

Bezzeg, el oszlott álmatok;
Bezzeg, mind fel pattantatok,
Nem tűnán, mint az előtt.

A *mind fel pattantatok* tagmondatnak módhatározói mellékmondata van: *Nem tűnán*. Viszont ennek is van egy mellékmondata: *mint az előtt* (hasonlító mellékmondat).

Az átdolgozáskor a költő az utolsó sorban egyetlen minőségjelzői mellékmondatot helyezett el, de ezt a másik tagmondathoz kötötte – tehát sort cserélt:

Bezzeg mind felpattantatok,
Bezzeg eloszlott álmatok,
Melly lankasztott az előtt. –

Érdekes, hogy a versszak első három sorában is (*Az elragadtatott [érzékenységek]* és *A' versengő Érzékenységek* esetében egyaránt) minőségjelzős szerkezetek állnak: *új pillantása* (utóbb *szűz pillantása*) és *Elevenebb katsintása*.

A változtatás egyébként alkalmat adott Csokonainak arra, hogy egyik kedves szavát, a *lankadot* használhassa, amely a metastasiói érzelmességből származott át költészetébe.⁴¹

De térjünk vissza a mondatszerkesztésre. Az *Ízlés* rögtön alapos dorgálással nyitja érvelését:

Mit ér a' szép gyümölts maga,
Bár sima, 's jó színe, szaga;

Ha nints íze, melly tesszen?

Ti tsak Laura' szépségére

Bámúltatok, méz ízére

Nem ügyelvén szemessen.

(Az elragadtatott [érzékenységek])

Mit ér a' szép Gyümölcs maga,

Bár kedves a' színe, szaga;

Ha jó ízzel nincs tele?

Ti csak LILLA' szépségére

Bámúltatok, s' mézízére

Egyiktek sem ügyele.

(A' versengő Érzékenységek)

A kérdő mondat feltételes mellékmondatának (*Ha nints íze*) a korábbi változatban minőségjelzői mellékmondata volt (*melly tesszen*) – *A' versengő Érzékenységek*ben már nincs. A strófa másik mondata is alárendelői szerkezetű volt korábban: a főmondatához módhatározói mellékmondat kapcsolódott: *méz ízére / Nem ügyelvén szemessen*.⁴² Az átdolgozáskor mellérendelő (kapcsolatos) szerkezetű lett a mondat. Csokonai tehát a *Látás* és az *Ízlés* beszédében hasonló irányba alakította a mondatokat: alárendelői mellékmondatokat tüntetett el, a strófák mondattani felépítése egyszerűbb lett – a szöveg a dalszerűség irányába haladt. (Az átalakítások datálása kérdéses.)

Az *Ízlés* esetében ez azzal is járt, hogy a vizsgált versszak harmadik és hatodik sorában az új rím��avakat egyeztetnie kellett a költőnek. Tehát verstani módosítás történt, melynek kiváltója mondattani jellegű változtatás volt.

A továbbiakban három szócserét emelnék ki. A bevezető rész második strófájában a *Ditsőség* jelzőjét *Szenről Szépre* változtatta a költő. A vallásos színezetet eltüntette. A *Látás* utolsó szakaszából az antikizáló *Zefírt* hagyta el (*Zefir játsván szép hajain* → *Lebegő bársony-hajain*). Viszont a vers vége felé, az *Ízlés* harmadik versszakában az *Illyen ízzel* helyére *Illy mannával* került. A bibliai utalás⁴³ megtétele épp ellenkező hatású, mint az előbbi átalakítások.

Ezek a módosítások a két változat egyik közös sajátosságára irányítják a figyelmet. Mindkét szövegben találunk olyan elemeket, melyek az érzelmeket égi szférákba emelik, illetve a szeretett kedves személyét mintegy légiesítik. Elhelyezkedésüket érdemes külön megfigyelni.

⁴¹ SZAUDER József, *Csokonai és Metastasio* = Sz. J., i. m., 173.

⁴² A határozói igenévhöz járuló *szemessen* jelentése a Czuczor–Fogarasi-szótárból: „Figyelve, vigyázva, körülnézve, ovakodva. »A magyar nemzet... tudott mindenkoron mind szemesen az időnek engedni, mind pedig annak idejében hathatós képen munkálódni.« (Gr. Batthyány József esztergomi érseknek, 1790. június 10-dikén a főrendeknél mondott beszéde).” *A magyar nyelv szótára*, V, Pest, 1870, 1219, *szemesen* szócikk, 1. jelentés.

⁴³ Mózes II. könyve, 16:14, 15, 31. (A manna Isten adománya, égi eledel. Csokonainál Lilla csókja a manna.)

Az elragadtatott [Érzékenységek] és *A' versengő Érzékenységek* közös, emelkedett, magasztos, „mennyei” utalásai a következők: a *Szaglás* szavai közt fordul elő az *Ambróziás illat*;⁴⁴ a *Látás* a korábbi változat *Zefirjén* kívül nem tesz ilyen utalást; a *Hallás* érvelésében szerepel a *mennyei élet*, a *mennyei Öröm* és a *temjénezés*; a *Tapintás* említi a *temjénezést*, a *mennyei ihletést*, a hölgy *Szent testét*, a *halhatatlan Istene*ket, *Éroszt/Ámort*, illetve megteszi az *E' Világnak meghalánk* kijelentést; az *Ízlés* szavai közt pedig olyanok szerepelnek, mint a *nektár*, *Ganimédes*,⁴⁵ *Jupiter*, *Hébe*,⁴⁶ *Pankhája*, *mennyei adomány* és megint csak az *ambrózia/nektár*.

A vizsgálatunk szempontjából érdekes tanulság az, hogy a szövegben előrehaladva egyre sűrűsödnek az antik és zsidó-keresztény mitológiai, illetve az egyéb magasabb szférákra történő utalások. Előfordulásaik gyarapodása a vers útmutatását készíti elő, melyet a lélek mond ki. Ez az útmutatás – mint említettem – az éteri szférákba emelkedő (*Lebegjetek Gyönyörűség' / Szárnyain...*) és az örök hűségben kiteljesedő szerelmet idealizálja. Az előbb leírt három szócsere pedig a fokozatosságot hivatott szolgálni: *A' versengő Érzékenységek* bevezető strófáiban a *Szent Ditsőség* → *Szép dicsőség* cserének köszönhetően már nincs is magasztosító utalás, a *Zefirt* nem sokkal később, a *Szaglás* beszédéből tüntette el a költő, a *manna* pedig a lélek által kimondott tanulság elé, az *Ízlés* harmadik strófájába került be. A vers elején tehát a költő csökkentette, míg a mű végéhez közeledve növelte az éteri, illetve mitológiai utalások számát – így állította be megfelelő fokozatosságukat.

Ezt a változtatást én a *Lilla*-kötet összeállítása idején végrehajtott átalakítások közé sorolnám, főként azért, mert *A' vidám természetű poéta* és *Az én Poézisom' természete* esetében már láthattunk hasonló megfontolású változtatásokat (*Az én Poézisom' természetéről* pedig biztosan állítható, hogy a *Lilla*-kötet összeállítása idején alakította ki a költő a korábbi változatból). Ott az átdolgozáskor az isteni világ kellékeit cserélte evilágibb elemekre a költő a mű második felében, a boldogság világának ábrázolásakor (ott többek közt a szomorúság világával és a halál költőivel való minél határozottabb szembehelyezkedés volt a cél).⁴⁷ *A' vidám természetű poéta* és *Az én Poézisom' természete* esetében tehát a profanizálás érvényesül, *Az elragadtatott [Érzékenységek]* és *A' versengő Érzékenységek* esetében pedig ugyanerre és ennek ellentétére is találunk példát – a módosítás iránya itt attól függhetett, hogy az adott szöveghely mennyire volt távol a mű végétől. Csokonai tehát igen tudatosan használta e profanizáló, illetve mitizáló elemeket, sokat bíbelődött velük, törekedett arányuk megfelelő beállítására, hatásmechanizmust épített rájuk (ellentézés *Az én Poézisom' természetében*, fokozatos emelkedés a *gyönyörűség szárnyain* való lebegés felé *A' versengő Érzékenységekben*).

⁴⁴ *Az elragadtatott [Érzékenységek]* kéziratán épp a *Szaglás* beszéde a legtöredékesebb, tehát lehet, hogy volt más hasonló utalás is itt a szövegben.

⁴⁵ Az istenek pohárnoka.

⁴⁶ „*Hébe* az ifjúság Istenaszszonya, ki az Istenek' asztalán adogatja fel a halhatatlanító nektárt s ambróziát.” – Csokonai jegyzete *A' Szépség' ereje a' bajnoki szíven* című szöveghez.

⁴⁷ ALT, i. m., 610.

Most vessünk egy pillantást a központosítás változásaira! A *Szaglás* beszéde⁴⁸ az első változatban három mondat volt, a 'versengő Érzékenységekben' egyetlen mondatná vonta össze a három egységet a költő. A *Látás* strófái közül a középső kettő a korábbi változatban négy mondatra tagolódt – ezeket is egy mondatná alakította Csokonai: egy pontot és egy felkiáltójelet pontosvesszőre cserélt, illetve egy felkiáltójelet kettősponttal helyettesített. A vers első harmadában-felében tehát a közlési egységek hosszabbak lettek.

A továbbiakban viszont ennek a tendenciának épp az ellenkezője érvényesül. A *Hallás* második versszakában egy kettőspontot váltott fel egy felkiáltójel – a korábbi egy mondat kettévált. A *Tapintás* utolsó strófája szintén egy mondat volt, és két mondat lett (egy pontosvessző helyére került pont). Az *Ízlés* második strófájában ugyanez történt. A harmadikban szintén (itt kettőspontot váltott fel a pont). A negyedikben viszont az első sor végén álló felkiáltójelet vesszőre cserélte Csokonai. De ha megnézzük a szöveg így létrejött tagolását, észrevehetjük, hogy a *Tapintás* harmadik versszakától kezdve a lélek megszólalásáig ez a tagolás egészen szabályos lett: minden harmadik sor végén találunk mondatvéget jelölő írásjelet. A költő tehát egyrészt a mondathatárok ritkításával, majd szaporításával lassította a vers áradását a szöveg vége felé, másrészt a vers második felében egyfajta állandó lüktetést adott a műnek – talán ez is a tanulság előkészítését segíti, vagy valamiféle áthangolást szolgál; nem tudom pontosan (mint ahogy a mondathatárok átrendezésének datálása sem egyértelmű).

A vetélkedés két fennmaradt szövegváltozata között a strófák számában mutatkozik meg a legnagyobb különbség: a leglátványosabb változtatás teljes szerkezeti egységek, versszakok eltávolítása, illetve beillesztése volt.

Az *Ízlés* mondandója a korábbi változatban egy strófával hosszabb. Csokonai elhagyta az utolsó szakaszt, így kimaradt a versből egy okoskodó bölcselkedés (*Tsömrött ad az édes, ha sok*), valamint eltűnt a lélek felszólalása elől a száj étvágásával és fogyókúrájával kapcsolatos költői játék.

A lélek beszéde *Az elragadtatott [Érzékenységek]*-ben mindössze egyetlen strófát tett ki. Az átdolgozáskor viszont két teljesen új strófát illesztett a költő a korábbi versszak után. Így egyrészt jobban érvényesülhet a lélek békéltető szándéka, hiszen ő az érzékelési módok együttes erejét hangsúlyozza:

Miolta kellemit velem
Érezttétek; tisztelem,
És imádom azolta.

Másrészt a kíváncsú fennköltebb érzélem is nagyobb hangsúlyt kapott:

Néki élek, néki halok.
Ő énnekem mindenem. –

⁴⁸ A már említett csonka lapon, a *Szaglás* szövegrészében épp a sorok végei maradtak meg a legépebben.

Harmadrészt arányosabb lett a vers, a lélek megkapta a maga „játékterét”, beszéde feltűnőbbé, ezáltal hangsúlyosabbá vált. Erdemes számba venni, milyen egyéb költői képekkel töltötte fel Csokonai ezt a megnövelt szövegteret.

Rabja vagyok rabszíjjain,
Rengetvén nyájas karjain,
Szívem hozzá csatolta.

A rab-toposz (a szerelem rabságként való felfogása) több helyen is előfordul a *Lilla*-kötetben. Néhány példa:

Lelántozott rabodtól
Ugyan miért remegsz hát?

(*Esdeklő bíztatás*)

Ha látom Őtet, felhevülnek
Rabbá esett érzéseim;

(*A' bátortalan szerelmes*)

Míg én, bóldog martalék,
Lántza 's karja közt valék.

(*Az utolsó Szerentsétlenség*)

A másik gondolat, melyet kiemelnék a lélek új strófáiból: *Én párját nem tapasztalok*. Ugyanerre a „tételre” épül a kötet egyik igen fontos⁴⁹ darabja, *A' Szépek' Szépe* is. Már a cím is arra utal, hogy Lilla a legszebb, de a későbbiekben új és új formákban nyilvánítja ki a szöveg, hogy Lilla szépsége páratlan (például „Jer, Szépem! mutasd meg azt kevés Nemednek / Együtt, a' mivel ők csak külön kérkednek”).

Csokonai a lélek két új strófájába tehát két olyan elemet is beillesztett, melyek már előfordultak más költeményeiben – még hozzá olyanokban, melyeket beiktatott a *Lilla*-kötetbe. Ez alapján valószínűnek tartom, hogy ezt az átalakítást (az új strófák beillesztését a vetélkedés szövegébe) a *Lilla*-kötet kialakításakor hajtotta végre a költő, a versek közötti motivikus kapcsolat építése, a versanyag koherenciája érdekében. A vetélkedés két új versszaka olyan csomópontja lett a kötetnek, melyhez több vers is köthető; vagy más megközelítéssel: a két új strófa mintegy „örökölte” a két motívumot a többi verstől; az új verssorok kifejezésekor (elocutio) Csokonai már meglévő költői képeit ismételte meg.

S hogy az ismétlés, illetve az ennek révén létrejövő intratextualitás (motivikus és tematikus összefüggés) milyen fontos szempont lehetett a kötet összeállításakor, jól mutatja egy másik költemény is. A *Lilla*-kötet *Harmadik Könyve* a *LILLÁHOZ, távollétemben* című verssel kezdődik, melynek negyedik szakasza – ha a verset a kötet részeként olvas-

⁴⁹ Vö. CSOKONAI, *Lilla*, i. m., 39–40.

suk – egyértelmű visszaütés *A' versengő Érzékenységekre*, s egyben újrafogalmazza, azaz megismétli annak tanulságát is:

Közlemények
2004. CVIII. évfolyam 5. 6. szám

A' szem, fül, és egyéb tagok

Múlathatnak talám:

Igen, de Szív nélkül magok

Gyarlón örülnek ám.

Tudod pedig, szép Rózsaszál!

Szívem csupán te nálad áll.

Ez a szöveghely egyben erősíti *A' versengő Érzékenységek* csomópontjellegét.

Végül lássuk a lélek két új – feltételezésem szerint a *Lilla*-kötet kialakításakor beillesztett – strófájának és egyben az egész vetélkedésnek a záró költői képét: „Jer, LILLA! jer; érzésemet / Mind ébresztd fel, és engemet / Ne hagyjál vesztetlenem!” Ez is ismétlés: a mű első strófájának, nyitó képeinek párja, a korábban már érintett keret másik fele. Szerepe az, hogy a lélek tulajdonképpen a mű végén újakezdi a költeményt: ugyanarra biztatja az érzékelési módokat, amivel azok korábban dicsekedtek. A lélek így élheti át újra és újra a lebegést a *gyönyörűség szárnyain*. Az érzékszervek eszerint az emberkép szerint csatornák, melyeken az ember rákapcsolódik a világra, s az ember belső világa – boldogsága – teljes mértékben attól függ, mi éri az érzékszerveket, s rajtuk keresztül mi továbbbitódik a lélekhez. Így teremti meg a *Lilla*-kötet közepén az érzékenység természetrajzát a lélek – „...a' lélek, melly az érzékenységeknek jobbágya...” (Edward Young).

Fontosabb eredmények

Csokonai a vetélkedés második fennmaradt, a *Lilla*-kötetbe beillesztett változatának kialakításakor a *Lilla* nevére alkalmazás és a szöveggondozás kézenfekvő műveletei mellett más jellegű változtatásokat is végrehajtott. Az ismétlés technikájával a mű különböző pontjain, eltérő szövegkörnyezetekben jelent meg egy költői kép (az ébresztés, ébredés) – ennek olvasatomban jelentésképző szerepe volt.⁵⁰

Az új strófák megírásakor Csokonai a jelek szerint figyelt arra, milyen költői képek, témák fordultak elő a készülő kötet többi versében. Ezekből merített, s (variációs) ismétlésükkel intratextuális kapcsolatokat teremtett a kötetben belül, *A' versengő Érzékenységek* és más művek között. Az intratextuális kapcsolatokra az elrendezéskor is ügyelt, gondoljunk *A' versengő Érzékenységekre* *A' Szamóczával* és a *LILLÁHOZ, távollétemben* című verssel való motivikus és tematikus összefüggésére. Csokonai tehát a szerkesztői-alkotói eljárások mindegyikében komoly erőfeszítéseket tett arra, hogy költeményeiből „egy és egymással összefüggő” művet alkosson.

⁵⁰ Vö. BERNÁTH Árpád, *Irodalmi művek értelmezésének kérdéséhez* (Babits Mihály: *Ősz és tavasz között*), ItK, 1970, 213–221.